

УДК 372.46:811.161.2'367.633

Стефанишин Катерина Любомирівна

кандидат педагогічних наук

старший викладач кафедри української мови

ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України»,
м. Тернопіль, Україна

РОБОТА НАД ПРИЙМЕННИКОМ У 5 КЛАСІ ЯК ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ДО УСВІДОМЛЕННЯ ЙОГО КОМУНІКАТИВНОЇ РОЛІ У СТРУКТУРІ МОВЛЕННЯ

Запропоновано методику супровідного опрацювання прийменника у 5 класі за навчальною програмою загальноосвітньої школи. Визначено зміст та окреслено види робіт, що сприяють усвідомленню комунікативної ролі прийменника і прийменниково-відмінкових конструкцій у структурі мовлення. Розроблено відповідну систему вправ, спрямовану на засвоєння прийменника як мовного засобу, що безпосередньо бере участь в організації синтаксичних та семантичних текстових структур.

Ключові слова: прийменник, прийменниково-відмінкові конструкції, словосполучення, речення, текст, комунікація, мовлення.

Вступ. Успіх комунікації залежить від обґрунтованого вживання всіх мовних засобів, які традиційно класифікують за ознакою їх приналежності до того чи іншого мовного рівня. Звук, морфема, слово, словоформа, словосполучення, речення – це основні мовні одиниці, які виражають певне значення чи беруть участь у його вираженні; утворюють свій мовний рівень; входять у загальну систему мови через свій рівень, де кожна наступна одиниця поповнюється новими якими порівняно з одиницею попереднього мовного рівня. Одні мовні засоби служать для передачі змісту висловлювання, інші забезпечують його смислову єдність, служать засобом оформлення висловлювання. Серед останніх важлива роль у комунікативній структурі мовлення поряд з іншими службовими словами належить прийменнику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийменник належить до тих граматичних класів слів, які часто перебувають у центрі уваги науковців. Проте головну увагу дослідників здебільшого привертає лінгвістична сутність цієї мовної одиниці, оскільки сам статус прийменника в системі частин мови не є однозначним. Новітні дослідження прийменникової системи української мови (О.Бугаков, Л.Дерев'яно, Н.Куц,

З.Сікорська) спираються на праці Л.Булаховського, В.Виноградова, І.Вихованця, А.Загнітка, Є.Куриловича, І.Кучеренка, О.Потебні, Л.Щерби. Проте, якою б не була позиція лінгвістів щодо статусу прийменника (службове слово, морфема, самостійне слово), його значущість у тексті як мовного засобу, що безпосередньо бере участь в організації синтаксичних та семантичних текстових структур, підкреслюється всіма дослідниками.

Мета статті – запропонувати методику супровідного вивчення прийменника у 5 класі, що сприятиме усвідомленню комунікативної ролі мовного засобу у структурі мовлення.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання прийменника як частини мови і як компонента у складі словосполучень та членів речення є однією з тем, вивчення яких передбачено чи не у кожному класі (де частково, а де більш детально). Одним із важливих етапів у роботі над прийменником є підготовчий аспект в усвідомленні учнями прийменника як мовного засобу у структурі мовлення. Проаналізувавши програмовий матеріал, визначаємо зміст та окреслюємо види робіт до теми заняття (див.табл. 1).

© Стефанишин К.Л.

Таблиця 1

Робота над прийменником у 5 класі

Тема уроку	Зміст роботи	Види робіт
<i>Повторення вивченого в початкових класах</i>		
Прийменник. Написання прийменників з іншими частинами мови. Використання прийменників для зв'язку слів у реченні	Зв'язок прийменників з іншими частинами мови. Відмежування прийменників від омонімічних префіксів	Виявлення прийменників у тексті; встановлення їх зв'язку з іншими частинами мови; введення необхідних прийменників у мовний матеріал; побудова словосполучень, речень
<i>Відомості з синтаксису і пунктуації</i>		
Словосполучення. Головне та залежне слова у словосполученні. Синонімічність словосполучень різної будови	Прийменник як компонент у складі словосполучень, за допомогою якого здійснюється граматичний зв'язок між головним та залежним словами	Спостереження за синтаксичними функціями прийменників; заміна безприйменникових словосполучень прийменниковими; конструювання словосполучень, речень
<i>Фонетика. Графіка. Орфоенія. Орфографія</i>		
Основні випадки чергування у – в	Вживання прийменників у – в як засобу милозвучності української мови	Спостереження над функціями прийменників як засобу фонетичної виразності мовлення; доповнення мовного матеріалу прийменниками у – в; редагування речень
<i>Будова слова. Орфографія</i>		
Основа слова (корінь, суфікс, префікс) і закінчення – значущі частини слова	Відмежування прийменників і префіксів, особливості їх написання	Розбір слів за будовою; конструювання словосполучень; робота зі словником

Першим етапом роботи є розділ «Повторення вивченого в початкових класах». З огляду на те, що учні вже мають уявлення про прийменник, розвиток мовленнєвих умінь п'ятикласників, пов'язаних з їх уживанням, забезпечується використанням вправ, які на основі попередніх знань про цю частину мови, набутих у початковій школі, мають завдання виявити прийменники у запропонованому мовному матеріалі, встановити їх зв'язок з іншими словами, ввести у текст пропущені прийменники.

Вправа 1. Прочитайте вірш. Яку картину ви уявили? Доберіть до вірша заголовок.

*Мамо, мамо, глянь швиденько:
під вікном зацвів бузок,
наче хмаронька біленька
опустилася в садок.
Простяглась аж в хату гілка,
та пахуча, та густа,
А над нею в'ється білка,
вся від сонця золота.
По садочку ходить вітер,
грає пісню на гіллі,
посипає білим цвітом,
наче снігом по землі
(Ніна Калужна).*

II. Випишіть прийменники разом зі словами, до яких вони відносяться. Зробіть висновок про те, як пишуться прийменники з іменниками, займенниками.

Вправа 2. Відгадайте загадки. Знайдіть прийменники і підкресліть їх.

*Я завжди в капелюсі
І дощів не боюся.
Ліс – улюблений мій край.
Як я звуся? Відгадай!
(Гриб).*

*Швидко скрізь цей птах літає,
Безліч мошок поїдає,
Над вікном гніздо будує,
Тільки в нас він не зимує.
(Ластівка).*

*Зимою спить, а літом бринить.
Понад водою,
понад садами літає,
Солодку росу збирає.
(Бджола).*

*В кого лапки з подушками?
Як ступа, ніхто не чує,
Тихо крадучись, полює,
І маленькі сірі мишки
утікають геть від... (кішки).
(З дитячого журналу).*

Вправа 3. Спишіть, вставляючи потрібні прийменники. Пригадайте, чому прийменники саме так називаються.

*... рецепту ... базарі
Дятел вибрав окуляри,
Натягнув собі ... ніс,
Полетів трудитись ... ліс.*

*Змайстрував мій братик Гриць
Гарну хаточку ... птиць.
Он .. дереві вона,
... садку ... вікна.
(З дитячого журналу).*

Вправа 4. Прочитайте словосполучення. Спишіть, розкриваючи дужки. Чи можуть прийменники стояти

перед дієсловами? Позначте у дієсловах префікси.

*(До)плив (до)берега.
(За)йшов (за)товаришем.
(З)майстрував (з)дерева.
(На)писав (на)дощі.*

Вправа 5. Випишіть із продиктованих речень слова з префіксами в одну колонку, а слова з прийменниками – в другу. Поясніть, як ви їх розрізняєте.

1. У гурті робити, що з гори бігти (Нар. творчість). 2. А згори лине жайворонкова пісня (Панас Мирний). 3. Сонце, ще не сховане за хмари, пекло щедро (В.Собко). 4. Крізь захмарене небо рідко проглядали зорі (М.Трубляні). 5. Сірі хмари напливали на ущелини чорного, беззоряного неба (С.Скляренко).

Вправа 6. Прочитайте і поясніть, коли так пишемо. З парою слів побудуйте речення.

Відмила – від мила; нашію – на шию; підніс – під ніс.

Розділ «Відомості з синтаксису і пунктуації» містить значні можливості для підвищення мовленнєвої культури учнів у вживанні прийменників, адже комплекс позитивних якостей мовлення залежить від того, наскільки свідомим є процес використання різноманітних словосполучень, значну частину з яких становлять прийменникові конструкції. Чим багатший їх запас у мовленні школярів, тим вільніше вони можуть будувати речення і тим виразнішим є створений ними текст. Лише засвоївши основні синтаксичні моделі, учні за їх зразком можуть утворювати нові словосполучення і речення, використовуючи слова, яких вимагає конкретна мовленнєва ситуація. З метою засвоєння учнями прийменника як засобу синтаксичного рівня п'ятикласникам пропонуються вправи на спостереження за його синтаксичними функціями, на засвоєння окремих комунікативно важливих прийменникових конструкцій, на перетворення мовного матеріалу та побудову словосполучень і речень із прийменниками.

Вправа 1. I. Прочитайте текст. Яким ви уявляєте героя? Чи знайомі ви з ним із уроків історії?

Сидить під дубом козак Мамай. На бандурі грає. Біля козака – мушкет, порохівниця. Позаду нього стримить із землі гострий спис. А на гілліці висить шабля. Вірний кінь застиг біля Мамає (З кн. «Дванадцять місяців»).

II. Спишіть, підкресліть прийменники. Яку роль вони виконують у тексті?

Вправа 2. I. Прочитайте словосполучення. З яких частин мови вони складаються?

Вишневе варення, шкіряна куртка, книжкова шафа, східний вітер, робочий зошит, шовкова хустка, дерев'яне ліжко, пташина їдальня, присадибна ділянка.

II. Запишіть, замінивши словосполучення прикметників з іменниками за зразком. Правильно вживайте прийменники.

Зразок: Варення з вишень.

Вправа 3. I. Прочитайте. Запам'ятайте, як правильно треба говорити.

Сумувати за мамою, розповісти про сестру, слідкувати за підручником, за життя письменника, згідно з умовою задачі, протягом навчального року, один день на місяць, зустрітися о дев'ятій годині.

II. З трьома словосполученнями (на вибір) складіть речення.

Вправа 4. Допишіть сполучення слів за питаннями. Чим зумовлений вибір того чи іншого відмінка?

Уважний (до кого?) ..., підійшов (до чого?) ..., впенений (у чому?) ..., прочитав (про що?) ..., зробив (з чого?) ..., приїхав (звідки?) ..., зайшов (за ким?) ..., згадувати (про кого?) ..., забути (про що?)...

Вправа 5. I. Із поданих слів утворіть словосполучення, визначте в кожному головне і залежне слова.

Як встановлюється змістовий зв'язок між словами? Як здійснюється граматичний зв'язок?

По, рухатися, небо; до, наближатися, ліс; на, виїти, галявина; з, прощатися, осінь; до, братися, робота; із, опадати, дерево; під, під'їхати, ворота; за, сховатися, обрій.

П. Кілька словосполучень введіть у самостійно складені речення (усно).

При вивченні теми «Основні випадки чергування у – в», ознайомлюємо школярів із фонетичними варіантами прийменників як засобом досягнення милозвучності, що є однією з природних тенденцій та особливостей української мови, вдосконалюємо учнівське мовлення з боку його виразності. На вироблення вмінь уживати прийменники відповідно до вимог фонетичної виразності використовуємо вправи на спостереження за комунікативними функціями прийменників, на доповнення мовного матеріалу цим засобом, на редагування речень.

Вправа 1. І. Виразно прочитайте прислів'я. Чи розумієте ви їх зміст?

1. Два коти в одному мішку не помиряться. 2. Лучив у корову, а попав у ворону. 3. Люби рибу, що не на сковороді, а у воді. 4. Лякали щуку, що в озері втоплять. 5. У своїй хаті й кочерги помагають.

П. Підкресліть прийменники в та у. Чим зумовлене їх уживання?

Вправа 2. Прочитайте наведені речення і виявіть помилки у вживанні прийменників. Запишіть речення, виправивши помилки.

1. В нього у очах засвітилася іскра надії. 2. Назбирали ми грибів в лісі.

Вправа 3. Запишіть, вставляючи замість крапок потрібні прийменники. Поясніть їх уживання. Чи впливає вибір прийменника на якість висловлювання. На що саме?

Спитаю ... мами; знайду підтримку ... батьків; навчаюсь ... школі; живемо ... Одесі; оселились ... Києві; побувала ... Оксани; прибрала ... кімнати; моя книга ... подружки; наші рідні ... Обухові; буває різне ... житті; зібралися вдома ... Ірини; ... театрі були вчора; ходила ... аптеку; бачила ... фільмі.

Вправа 4. Доповніть речення, правильно вживаючи прийменники у або в.

1. Учасники походу, зайдіть в (у) ... 2. На честь свята ми провели концерт у (в)...

Вправа 5. Прочитайте вірш. На місці крапок вставте прийменники у – в та поясніть свій вибір.

*... саду ... нас ... на каліні,
як стемніє навесні,
мов дзвіночки солов'їні
розливаються пісні.
Я прокинусь рано-рано,
... садочок вийду я,
під калинонькою стану,
вивчу пісню солов'я.
Буду так і я співати,
бо і ... мене голос є.
Мама скаже: «... нас ... хаті
солов'ятко є своє»
(М.Познанська).*

У процесі опрацювання розділу «Будова слова. Орфографія» повторюємо і розширюємо відомості про префікси і прийменники, особливості їх розмежування та написання. Пропонуємо спостереження за словосполученнями, реченнями, в яких префікс і прийменник однакові за графічним зображенням. Застосовуючи прийоми аналогії, зіставлення, порівняння, закріплюємо вміння учнів відрізнити прийменники від префіксів, правильно писати їх.

Вправа 1. Визначте у словах префікси. Які з них мають однозвучні прийменники? Складіть із цими прийменниками словосполучення.

Безпоцадний, розколоти, зім'яти, препогано, з'їхати, скерувати, неспокій, найкращий, надзвуківий, примчати.

Вправа 2. Випишіть з орфографічного словника п'ять дієслів із префіксами. Введіть їх у словосполучення, в яких би слова були зв'язані прийменниками.

Зразок: *Вийти на подвір'я.*

Висновки. Прийменикова система охоплює значну кількість одиниць і є важливим пластом словникового багатства української мови. Вживання прийменників позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення. З огляду на зазначене необхідно, крім опанування мовної теорії, вчити школярів орієнтуватися у конкретних мовленнєвих ситуаціях, добирати відповідно до ситуації зміст і мовні засоби, володіти правилами мовленнєвої поведінки в різних умовах мовлення і спілкування. Це сприятиме засвоєнню прийменника як мовного засобу, що безпосередньо бере участь в організації синтаксичних та семантичних текстових структур. Тому подальшого наукового пошуку потребує методика супровідного опрацювання прийменника як мовного засобу у ході вивчення іменних частин мови (6 клас).

Список використаної літератури

1. Бугаков О.В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти: автореф. ... канд. філ. наук: 10.02.01 / Бугаков Олег Віталійович. – Київ, 2006. – 20 с.
2. Бурда К.Л. Формування в учнів основної школи комунікативних якостей мовлення в процесі вивчення прийменників: дис. ... канд.пед.наук: 13.00.02 / Бурда Катерина Любомирівна. – Київ, 2004. – 185 с.
3. Методика вивчення української мови в школі: посібник для вчителів / [О.М.Беляєв, В.Я.Мельничайко, М.І.Пентилук та ін.]. – Київ: Рад. школа, 1987. – 246 с.
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5–9 класи. – Київ: Видавничий дім «Освіта», 2013. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2017 р.

Стефанишин Катерина

кандидат педагогических наук

старший преподаватель кафедры украинского языка

ГВУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет имени И. Я. Горбачевского МОЗ Украины», г. Тернополь, Украина

РАБОТА НАД ПРЕДЛОГОМ В 5 КЛАССЕ КАК ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЙ ЭТАП К ОСОЗНАНИЮ ЕГО КОММУНИКАТИВНОЙ РОЛИ В СТРУКТУРЕ РЕЧИ

Предложена методика сопроводительного изучения предлога в 5 классе по учебной программе общеобразовательной школы. Определено содержание и обозначены виды работ, способствующие осознанию

коммуникативной роли предлога и предложно-падежных конструкций в структуре речи. Разработана соответствующая система упражнений, направленная на усвоение предлога как языкового средства, который непосредственно участвует в организации синтаксических и семантических текстовых структур.

Ключевые слова: предлог, предложно-падежные конструкции, словосочетание, предложение, текст, коммуникация, речь.

Stefanyshyn Kateryna

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D.

Department of the Ukrainian Language

I.Horbachevsky Ternopil State Medical University, Ternopil, Ukraine

WORK ON THE PREPOSITION IN THE 5TH GRADE AS A PREPARATORY STEP TO THE REALIZATION OF ITS COMMUNICATIVE ROLE IN THE STRUCTURE OF COMMUNICATION

The method of accompanying learning of preposition in the 5th grade according to the comprehensive school curriculum has been provided. The preposition refers to those linguistic resources that provide semantic unity of statements, serve as a means of design. One of the important components in the work on the preposition in the secondary school is a preparatory stage in the students realization of preposition as a linguistic means in the structure of communication. After analyzing the program material, the content has been defined and the types of work on the prepositions and prepositional-case constructions in the course of studying of linguistic material have been outlined. Applying the methods of analogy, comparison, we fix the student skills to distinguish prepositions and prefixes, write them correctly. This developed system of exercises and tasks can be used in the creation of textbooks, manuals for teachers and students.

Key words: preposition, prepositional-case constructions, phrases, sentences, text, communication, speech.